

EGYHÁZI ISKOLÁK – INTERKULTURÁLIS NEVELÉS AZ EGYHÁZI OKTATÁS ÁTALAKULÁSA AZ 1990-ES ÉVEKBEN

ISKOLA ÉS EGYHÁZ – EZ VOLT A CÍME AZ *Educatio* beköszöntő számának 1992 őszén (Iskola és egyház 1992). Beköszöntő számnak csakugyan megfelelő volt; már amennyiben fölhívta a figyelmet egy induló folyóiratra és a mögötte álló műhelyre. Belevágni ebbe a társadalmilag és politikailag is érzékeny témába – a rendszerváltozás első, nyugtalanító időszakában – nemcsak intellektuális bátorságra vallott, hanem közéleti tájékozatlanságra is. Ennek megfelelően reagáltak a lapra az első olvasók.

Egyházi iskolák és rendszerváltozás

Ha ma kézbe vesszük ezt az első számot, sok mindent tanulhatunk belőle. Annyi bizonyos, hogy az egyházi iskolákkal és iskolaindításokkal kapcsolatos első tényeszerű megállapításokat a rendszerváltozás kezdete óta itt olvashattuk (*Halász 1992, Drabos 1992*). Oktatásügyi kontextusban itt jelent meg először az a megállapítás – egy nem sokkal azelőtt végzett véleménykutatás sokat vitatott adatai alapján –, hogy mekkora számbeli különbség van az egyházak által regisztrált hívek és az aktív egyháztagok között. Mint ahogy itt olvastuk először – ugyancsak oktatáspolitikai összefüggésben –, hogy a magyarországi lakosság többsége, igaz, „a maga módján”, de vallásos (*Tomka 1992*).

Az *Iskola és Egyház* fő vonulata azonban az a politikai vihar, amelyet az iskolák egyházi kézbe visszaadása váltott ki Magyarországon. Tulajdonképpen erről szól az első *Educatio*-szám. Cikkeiben szinte forr, sístereg az indulat (jóllehet a szerzők és a szerkesztők igyekeztek kívülállóknak maradni az aktuális vitákon) – annál is inkább, mert mindenki tudta, hogy nemcsak egyszerű visszaadásról van itt szó, hanem a Kádár-rendszer oktatásügyének lebontásáról és átalakításáról (*Visszaperelt iskolák 1992*). Abban a körben, amelyben a lapot (föltételezhetően) olvasták, ez önmagában is fájdalmas folyamat volt. Ez a rejtjelezettség – hogy egyházakról olvastunk, de a rendszerváltozásra gondoltunk közben – nemcsak az *Educatio*-ra volt jellemző akkor, hanem egész politikai kultúránkra is.

Volt a lapszámnak még egy vonulata, amelyet jobb híján nemzetközi összehasonlításnak nevezhetnénk (*Iskola és egyház külföldön 1992*). Nem lett ugyan valódi összehasonlítás, inkább csak híradás egy addig (számunkra) ismeretlen terri-tóriumról: az egyházak világméretű oktatási szerepvállalásáról. A különös ebben

a körképben az, hogy mennyire egyoldalúra sikeredett. Úgy tűnt belőle, mintha az egyházak oktatási szerepvállalását a mértékadó értelmiség inkább szkepszissel, mintsem támogatólag nézné. Mintha ez a távolságtartás világméretű – vagy legalább is európai méretű – volna.

Visszanézve az 1990-es évekre – amelyeket az *Educatio* első száma, valamint a jelenlegi szám fog közre – megállapíthatjuk, hogy mennyivel mertünk többet, és mennyivel tudtunk kevesebbet (a kettő alighanem össze is függ). Az 1990-es években nagyot változott a világ körülöttünk, és ennek csak a nyomai vehetők ki többé vagy kevésbé abból, amit az *Iskola és Egyház* című számban olvashatunk. Erre az évtizedre visszatekintve ma már tudjuk, hogy nemcsak a mi lábunk alatt rengett meg a föld, hanem egész Európában, ha nem az egész világon. Nem véletlen, hogy még alig láttuk az egyházak színre lépését és új szerepvállalását az oktatásban, mert ez az új szerep az 1980–90-es évtized fordulóján Európa-szerte is alig volt látható. Az a nagy fordulat, amelyet mi „rendszerátváltásnak” nevezünk el, azóta bekerült a politikai történetbe. És ami fontosabb: *abban a történelmi pillanatban – körülbelül 1988–1993 között – sok minden egyszer és mindenkorra megváltozott*. Nemcsak nálunk, hanem egész Európában. Nem láthattuk az egyházak színre lépését, mert úgy, ahogy a kilencvenes években színre léptek, nem voltak még a színen egy évtizeddel azelőtt. Alighanem ez a legfontosabb változás, amely a kilencvenes évek elejét az évtized végétől elválasztja.

Visszanézve az 1990-es évekre azt is látjuk, hogy mennyivel kevesebbet tudtunk akkor az egyházak oktatási szerepvállalásáról, mint ma tudunk. És nemcsak a tényeszerű tudásunk növekedésére gondolunk: adatok, elemzések, a tettek és a közbeszéd átforgalmazására. Hanem a megítélés változására is. Más összefüggésben látjuk ma az egyházak oktatási szerepvállalását, mint tizenhárom évvel ezelőtt. Az egyházak képviselői elfogadottakká váltak az oktatáspolitikai grémiumokban. Azok a kollégáink, akik ezt a szerepet vállalták, mára otthonosan mozognak már az új szerepeikben. De még inkább igaz, hogy új nemzedék lépett be az oktatáspolitikai „arénába”, amely új módon akarja és tudja alakítani az egyházi oktatáspolitikát. Nem sérelmi politikát folytat, hanem misszióra törekszik.

Mégsem ez a nagy változás abban, ahogyan az egyházak oktatásügyi szerepvállalását megítéljük. Hanem azok az összefüggések, amelyek az 1989–90-es évtized fordulóján még föl sem merültek; azok a horizontok, amelyek Európában is csak az 1990-es évtizedben nyíltak meg. Ma már nem (nem csupán) úgy beszélünk az egyházak oktatási szerepvállalásáról, mint az egyes rendszerváltó országok belügyéről. Hanem úgy, mint a globalizáció részéről; annak *a világot átrendező migrációnak a velejárójáról*, amellyel Európa a világgazdaságba és „világtársadalomba” betagoódik.

Egyházi iskolák és civil társadalom

Ha csupán itthon nézzük az egyházi szerepvállalás változásait, akkor is szembeütnő a civil társadalom kirajzolódása a napi politikai csatározásokban. A kifejezést

ugyan agyon használták a politikai vitákban és a hozzájuk kapcsolódó, sokszor sekélyes elmélkedésekben, de az értelme mégsem veszett el. Arról a néha képzeletbeli, néha pedig valós közösségi hálóról volna szó, amely meg tud szerveződni és működni is tud az állam nélkül.

Az egyházak oktatáspolitikai szerepvállalása – a kilencvenes évek tanulságai szerint – ennek a civil társadalomnak sajátos, közép-európai megjelenése. Sajátos és közép-európai, mert hiszen az egyházi iskolák is függenek persze az államtól, vagyis a parlamenttől, a kormányzattól és a települési önkormányzatoktól. Ennyiben tehát nem civilek. Annyiban azonban civilek, hogy – szeretjük, nem szeretjük – mégis csak ellenpólust képeznek a mindenkori állami oktatáspolitikával szemben. Az iskolák szintjén, az intézmények szintjén – sőt az oktatási adminisztráció szintjén is – elmondható, hogy az egyházi iskolák számottevő szektorrá váltak az állami (önkormányzati) oktatás mellett.

Az 1990-es évtized kezdetén ez a különválás még heves ellenkezést váltott ki és tüzes politikai vitákat kavart, különösen a politizáló értelmiség körében. Az 1990-es évtizedet úgy is leírhatnánk, mint ezeknek a felhevült vitáknak a történetét, amelyek közül csupán néhányat ismerünk, s azokat is inkább csak a sajtóból.* Esettanulmányok szintjén – hát még az általánosítások szintjén – alig ismerjük ezt az oktatáspolitikai változást. De amint elül a Dabas-Sárik és Jászládányok kavarta vihar, úgy válik egyre világosabbá, hogy az oktatáspolitikai pluralizálásának egyik maradandó eleme az egyházak színre lépése volt. Ebben az értelemben *az egyházak oktatási szerepvállalása az oktatásügy demokratizálásának egyik fontos mozzanata az 1990-es években Magyarországon.*

Az ilyen megállapítások ellen az összes érintett fél tiltakozik. Az egyházak semmiképp sem tartják magukat „civil szervezeteknek” – legföljebb NGO-knak, nem kormányzatiaknak. A kormányzati szervek sem tartják „civileknek” őket – vagy csak annyiban, amennyiben őket is támogatják anyagilag, következésképp velük szemben is támaszthatók politikai követelmények (akárcsak az egykori „társadalmi szervezetekkel” szemben). Legkevésbé „a civilek” tartják civilnek az egyházakat, tekintettel történetükre és kormányzatukra. És mégis, e csatazaj elültén kirajzolódik, hogy *az egyházak voltak és maradtak azok a szervezetek, amelyek a totális rendszerekkel szemben alternatívát jelentettek.* Ilyenformán egy rendszerváltozás, amely önmaga előzményeit és társadalmi támaszát keresi – különösen Közép- és Kelet-Európában –, természetes módon fogja megtalálni az egyházakat.

Az a szerep, amelybe az egyházi iskolák kerültek, ilyenformán különös és szokatlan. A nem kormányzati szervezetek kontrollját testesítik meg nálunk – más szervezetek mellett, csak hogy tömegesebben és szervezettebben – az állami, kormányzati oktatáspolitikával szemben. Ilyen szempontból nézve az egyházi iskolák előtt még hosszú út áll. Hogy hol húzódik az értéktudat és a szervezettség, valamint a társadalmi nyitottság és szociális érzékenység határa, azt elvileg nehéz megmondani, mert csak a napi konfrontációkban küzdhető ki. A rendszerváltozás közel másfél

* Lásd e témáról Révay Edit írását a *Kutatás közben* rovatban. [A szerk.]

évtizedére visszatekintve azonban az látható, hogy *ez a kettő – értéktudattal párosult szociális felelősségvállalás – teszi sikeressé az egyházi oktatást.*

Az egyházi iskolák jövőbe mutató, sikeres volta inkább csak belelátható, elképzelhető a legújabb kori másfél évtizedes történetükből. Ami világosan kirajzolódik, az az egyházi iskolarendszerek kiépülése. Ebből a szempontból a kilencvenes évek legfontosabb fejleménye az, hogy a nagy és nagy múltú magyarországi egyházak fokozatosan kiépítették a teljes iskolarendszerüket – óvodától a felsőoktatásig. Ez a szeparálódás az állami oktatási rendszertől elsősorban nemzetközi katolikus törekvés volt. És valóban: a Magyar Katolikus Egyház ma már teljes oktatási intézményrendszerrel rendelkezik hazánkban, amely óvodát, alsó szintű, középszintű és felső szintű oktatási intézményekkel rendelkezik, beleértve a szakképzést is. Ennek hatására, sőt talán mintájára is ugyanezzel kísérletezik a második legnagyobb magyarországi egyház, a reformátusok. (Más felekezetek iskolarendszere nincs ennyire kiépítve, vagy még most épül ki.)

Ezek az iskolarendszerek azt a kérdést vetik föl, hogy az egyházi oktatás kiegészít-e az állami oktatást – sokszínűvé teszi, pluralizálja (mint azt a kilencvenes években hittük) –, vagy pedig szeparálódik tőle. Mindkettőre utalnak jelek. A kisebb egyházak törekvései – például felekezeti felsőoktatásuk megnyitása a nem kifejezetten egyházi foglalkozások (pl. szociális munkás-képzés) és a nem egyháztagok irányába is – inkább a hazai (felső)oktatás pluralizálódására mutat, azt szolgálja. A teljesen kiépült vagy kiépülő egyházi oktatási rendszerek azonban gyakorlatilag szeparálódnak; akkor is, ha nem szándékuk, nem törekvésük. A 2000-es évtized kérdése lesz, hogy milyen mértékűvé válik ez a szeparálódás. Világszerte számos példa van rá, hogy ez a szeparálódás elvezethet egy újabb társadalmi integrálódáshoz.

Egyházi iskolák és kisebbségi oktatás

1995-ben az alkotmánybíróság úgy ítélte meg, hogy *az egyházi iskolákat – fenntartási szempontból – a kisebbségi iskolákkal kell egyenjogúaknak tekinteni (Alkotmánybíróság 1995).* Ez valódi nevelésfilozófiai döntés volt. Nemcsak azért, mert a kisebbségi oktatás fenntartásában a politikai erők már egyetértettek, az egyházi iskolák fenntartásában pedig még nem. Hanem főként azért, mert utat nyitott azoknak a törekvéseknek, amelyek az egyházi iskolák további sajátos szerepét a kisebbségek oktatásában látták.

Ez nem magyarországi probléma volt. A hazai problémát az egyházi iskolák finanszírozásának elvi megalapozása – megfelelő legitimálása, a kellő jogcím megtalálása – jelentette. Ha az egyházi iskolákat kisebbségi iskoláknak tekintjük – nemcsak finanszírozási, hanem elvi alapon is –, akkor ebből sok további tanulság vonható le. Az egyik, hogy a magyarországi kisebbségek, amelyek ugyanúgy önkormányzatiságot kaptak, mint az egyházak, önkéntes alapon szerveződnek. Tagjaik nem „születnek” örömeinek, cigánynak vagy németnek, hanem önkéntesen, bejelentés alapján válnak azzá (nemzetiségi az, aki annak vallja magát). Ha így fognánk föl az egyházhoz tartozást is – mint egyfajta kisebbséghez tartozást –, akkor ez átrajzol-

ná az egyházi iskolák társadalmi beágyazottságát. A másik tanulság pedig az, hogy az egyházi iskolák mintájára a magyarországi kisebbségi iskolákat is a kisebbségi önkormányzatok tarthatnánk fenn. Ez pedig az iskolafenntartók térképét rajzolja át Magyarországon.

Ezek az elgondolások doktrinernek tűnhetnek Magyarországon, jóllehet az alkotmánybíróság határozatán alapulnak. Korántsem doktrínerek azonban azokban a közép-európai országokban, ahol számottevő nemzeti közösségek követelnek önálló oktatást a tagjaiknak. Ezekben az országokban az egyházi iskolák nagyon is látványosan töltik be a kisebbségi oktatás szerepét. Az egyházi iskolák ilyenformán nemcsak egyházi, egyházpolitikai kérdést jelentenek a politikai vitákban, hanem egyúttal kisebbségi kérdést is. Szabályozásuk, finanszírozásuk nemcsak az állam és az egyház viszonyát befolyásolja, hanem a többségi és kisebbségi közösségek viszonyát is.

Ennek a helyzetnek a magyarázata maga a közép-európai történelem (*Kozma 2005*). Ebben a régióban az egyházak gyakran helyettesítették az államalkotót, különösen olyan időkben, amikor az államot alkotó elit elvesztette a politikai hatalmát, és visszaszorult a még megmaradó egyházi szervezetekbe. Az egyházak viszonya politikai hatalmi viszonyokat tükrözött; az egyházi funkciók pedig politikai hatalmi funkciókat helyettesítettek. Az egyik ilyen politikai hatalmi funkció a népoktatás megszervezése volt. Az egyházi népoktatások – a 18–19. század során – kiegészítették vagy helyettesítették az állami népoktatást. Mindebből következett, hogy az egyházi iskolák egyfajta második oktatási rendszerként működtek azoknak, akik az első, hivatalos, állami oktatásban nem tudtak vagy akartak részt venni.

Az egyházi iskoláknak ezt a különleges szerepvállalását mindenütt fölfedezhetjük Európában, de a kontinens keleti felén hangsúlyosabb. Azokban a térségekben, ahol nagyobb arányban élnek nem államalkotó történelmi nemzeti közösségek – például lengyelek a mai Litvániában, törökök a mai Belorussziában vagy a Moldvai Köztársaságban, albánok és bosnyákok Szerbiában, németek Olaszországban, magyarok Romániában vagy Szlovákiában, románok Ukrajnában vagy Magyarországon –, egyházaik iskolái sokszor egyben kisebbségi (anyanyelvi) iskolák is. Különösen azokban a térségekben, ahol ún. nemzeti egyházak működnek (pl. evangélikusok Lengyelországban, ortodoxok Közép-Európában, görög katolikusok az egykori Habsburg-monarchia területén).

Az egyházi iskolák ilyen „kisebbségvédelmi” funkciója különösen az 1989/90-es politikai fordulat óta erősödött föl Közép-Európában. E fordulat során – a már említett „idők teljességében”, vagyis a megfelelő történelmi pillanatban – oktatási intézmények sora keletkezett vagy vált láthatóvá, lépett a nyilvánosság elé úgy, hogy mögötte egyházi szervezetek álltak. A kisebbségi oktatást Közép-Európában sokszor egyházi oktatás címen kell megkeresnünk; és minden esetben megtaláljuk mögöttük az egyházak szervezőkészségét, infrastruktúráját és egyházi személyek elkötelezettségét.

Hogyan lehetséges ez? A magyarázat a föntiekben rejlik. Az egyházak – még ha szoros állami ellenőrzés alatt is – megőrizték relatív különállásukat a totális rezszi-

mek idején. Az autonómia pedig „káderállományt” (papokat, lelkipásztorokat) jelentett, akiket képzésük során erősítették saját testületüket, és kialakíthatták kapcsolati hálójukat. Az autonómia továbbá intézményeket – épületeket, könyvtárakat, felszereléseket – jelentett, amire az induláskor ráépülhetett az előző rendszerek által nem engedélyezett, féllegálisnak tekinthető kisebbségi oktatás. Ilyenformán *az egyházi oktatás jelentette Közép-Európában azt a fölszabadító hatást, amelyet a rendszerváltások (amerikai) teoretikusai általában a nem-kormányzati szervezeteiktől, civil társadalomtól és a piactól vártak.*

Miért nem az NGO-k, a civilek és a piac? Leginkább azért, mert épp a rendszerváltozások során kellett kialakulniuk, eredetileg nem vagy nemigen voltak, rájuk nem lehetett azonnal támaszkodni. Iskolát az egyházi intézmények és az egyházi felsőbbeségek támogatásával lehetett alapítani. *Éppen ez jelentette a felemás közép-európai pluralizmus és civil társadalmak kialakulását.*

Ennek a felemás helyzetnek – nevezhetjük „harmadik utas” oktatáspolitikának is (Sáska 2005) – persze számos következménye lett. Az egyik nyilvánvaló következménye az, hogy azok a kisebbségi oktatáspolitikusok váltak sikeresé, akiknek egyházi kapcsolataik és egyházi támogatottságuk volt. A kapcsolataikat megőrizhették, a támogatottságukat viszont elveszthették a kilencvenes évek során – ahogyan a kisebbségi oktatáspolitiká lassan kibontakozott az eredetileg őt támogató egyházi szervezetekből. A 21. század első évtizedében ezek a kapcsolatok – egyházi iskolák és kisebbségi oktatás között – gyöngülnek. A kilencvenes években azonban az egyházi oktatás egyik fontos szerepét jelentették.

A másik nyilvánvaló következmény a kisebbségi oktatás szimbolikus jellege Közép-Európában. A kisebbségi oktatás ebben a térségben nem annyira a nemzeti közösség (a civil társadalom) valóságos szükségleteiből következett, mint inkább az őket féltő politikusaik törekvéseiből (Kozma 2005, 162–70). Az egyházi és a kisebbségi oktatás összefonódása erősítette az értéktudatot és a szervezethez, ami az egyházi oktatásnak a jellemzője; és az értéktudat gyakran játszott át nemzeti értéktudatba és kisebbségi szerveződésekbe. A kisebbségi oktatást Európa más térségeiben politikamentesen, elsősorban anyanyelv-oktatásként szokták (hivatalosan is) meghatározni. Közép-Európában viszont inkább a politikai (nemzeti) identitás megőrzéseként, a politikai (történelmi) tudat áthagyományozásaként, *amelynek kialakításában az egyházaknak szintén alapvető szerepük volt.* Egy okkal több, hogy Európa nyugati fele nehezen értse meg keleti felének problémáit – és hogy a keleti térfélről érkezettek nyugati fórumokon ne tudják érthetően elmondani a problémáikat.

Egyházi iskolák és kisebbségi oktatás ilyen egybefonódására világszerte találunk példákat. Különösen a „harmadik világban” gyakori, hogy a kisebbségek vallási közösségként határozzák meg magukat; iskoláikat pedig nem elsősorban kisebbségi, hanem vallásos oktatásként. Vallási közösség és nemzeti (politikai) tudat ilyen egybefonódása a politikai fejlődés korábbi szakaszában általános volt. Ezt a közép-európai fejleményt tehát mondhatjuk akár konzervatívnak is. Itt az egyházak egy

történelmi pillanatra *visszavették vagy visszakapták korábbi funkciójukat, amikor az egyházi hovatartozás és a nemzeti identitás még Európa-szerte egybefonódott.*

Egyházi iskolák és globalizálódás

Az egyházak oktatási szerepvállalása tehát nem politikai és kulturális „félrelépés” a rendszerváltozás közben – mint sokan, sokáig gondolták –, hanem társadalmi és történelmi szükségszerűség. Igaz, nem éppen úgy, ahogy egyik vagy másik szereplője gondolta és szeretne volna, hanem úgy, ahogy a társadalmi és politikai kényszerek megkövetelték. Az egyházi iskolák új és más szerepeket öltöttek, mint amilyeneket nekik szántak. Ezt a társadalomkutatásban ismert jelenséget a közép-európai rendszerváltozások produkálták.

Eközben azonban – különös módon – az egyházak oktatási szerepvállalása a nemzetközi szakmai közbeszédbe is átment. A kilencvenes évek elején, ahogy láttuk, iskoláról és egyházzal úgy nyilatkoztak a szakértők mint szokatlan, kínos témáról. Bátorság kellett hozzá, hogy fölvegyék és megvitassák. Másfél évtizeddel később viszont nemzetközi oktatáspolitikai témává vált, amint az Európa Tanács 2005-ös új munkacsoportjának megalakulása jelezte (az Európa Tanács 4. főosztályának „Új kihívás az interkulturális nevelésben: vallásos sokszínűség és párbeszéd” című projektje) (*The New Challenge 2005*).

A változás Európa globalizálódásához köthető. Európa nyugati felében – és fokozódó mértékben a mediterrán Európában – nemcsak a történelmi nemzeti kisebbségek jelentek meg, hanem az új bevándorlók is. A vendégmunkások és beköltözők egyes, növekvő csoportjai pedig nem nyelvi vagy kulturális közösségként határozóznak meg magukat, hanem egyúttal vallásos közösségként is. Oktatásuk ennek következtében többé már nem egyszerűen az anyanyelvi oktatás kérdése, hanem a kulturális hagyományok megőrzésének és a vallási különállásnak a kérdése is. Az európai szakértők számára ez az új helyzet azt jelenti, hogy *a vallási közösségek oktatási szerepvállalásával nagyon is foglalkozni kell.*

Európa különböző pontjain a második világháború, különösen pedig az 1960-as évek óta nagy a forgalom. A második világháborút követő gazdasági föllendülésben a mediterrán Európa térségeiből vándoroltak a gazdasági fejlődés centrumába a vendégmunkások (spanyolok, portugálok, később jugoszlávok, majd nagy számban törökök). Az ő megjelenésük és gazdasági aktivitásuk tette többek közt lehetővé az európai jóléti rendszerek fönntartását még akkor is, amikor az észak-nyugati térségek népességnövekedése már stagnálni kezdett. Ők azonban ingáztak, vagy hazaköltözni szándékoztak (mint például a kiterjedt görög közösségek története mutatja). Átmeneti ott-tartózkodásuk elsősorban betanítási, szakképzési kérdéseket vetett föl. Sok esettanulmány mutatja, hogy a bevándorlók fiatalabb nemzedékei a számukra eredetileg épített külön iskolákat már nem látogatták, hanem nyelviileg igyekeztek beolvadni, kulturálisan hasonulni a többségi társadalomba (*Kozma 2005, 72–90*).

Az egykori gyarmattartó országokban nemcsak ez a folyamat játszódott le. Az 1960-as évtizedtől Afrikából, és Dél-Ázsiából települtek át tömegek elsősorban Franciaországba, Hollandiába és Nagy-Britanniába; a folyamat a későbbi évtizedekben több-kevesebb intenzitással folytatódott. E közösségek tagjai esetenként (birodalmi) állampolgárságot nyertek, vagyis letelepedtek és integrálódni próbáltak. Ezenközben megőrizték és hangsúlyozták kulturális különállásukat, ennek részeként vallási jellegüket is. Az 1970–80-as évek ezekben az országokban multikulturális társadalmakhoz – legalábbis a róla folytatott politikai vitákhoz –, valamint az abból következő interkulturális nevelési eszmékhez vezetett (*Vermeulen, Perlmann 2000*).

A kilencvenes évek tehát nem érthette váratlanul Európa nyugati társadalmait, mégis sokszerűen hatott. Az egyik sokkhatást a demográfiai átalakulás váltotta ki, amely előre jelezhető volt ugyan, de most valóban meg is jelent. Az 1990-es és a 2000-es népszámlálások tanúsága szerint nemcsak Európa középső régiójában fogy a népesség, hanem Európa eddigi perifériáin is (Írországban vagy Szicíliában, Ukrajnában vagy Romániában). Az európai népesség utánpótlása fokozatosan az arab országokra, valamint Dél-Ázsiára tolódik át (hogy Délkelet-Ázsia túlnépesegett államairól, elsősorban Kínáról ne is szóljunk). Ez a körülmény Európán belül – az apadó népességű, gazdaságilag fejlett, valamint a népességtartalékkal rendelkező, gazdaságilag stagnáló térségek között – fölgyorsította a vándorlást. Várhatóvá vált a tömeges bevándorlás Európán kívülről.

A másik sokkhatás a „civilizációk háborúja” volt, amelyet 2001. szeptember 11-től szokás dátumozni, bár energiái természetesen az elmúlt századok sérelmeiből táplálkoznak (*Huntington 2001*). Az iszlám nevében megindult háborúban Európa helyzete különösen kényessé vált, hiszen potenciális népességi utánpótlása éppen az arab országokra esik. Ez a két hatás – a demográfiai hiánypótlás kényszere és az új kulturális kihívások – sürgető kényszerrel veti föl az oktatás pluralizálását.

Az 1990/2000 évtized fordulóján több válasz is megfogalmazódott. Az egyik válasz napjaink oktatáspolitikai és nevelésfilozófiai vitáiban az állam ideológiai semlegessége. A 19. századi nemzetállamok számára a politikai egység, amelyet létrejöttük idején sikerült megteremteniük, ma is létkérdés. A politikai nemzettudat – amely az állami egység ideológiai kifejeződése – olyan állami intézményekben szimbolizálódik, mint például a hadsereg, a központi rendőrség, a központositott közigazgatás vagy az állami oktatás. Ezért nincs mód ennek a pluralizálására, főleg nem alternatív politikai ideológiák jegyében.

Szinte törvényszerű – legalábbis az oktatáspolitikában –, hogy e nemzetállamok ellenállnak az oktatás pluralizálásának. Az oktatás kontinentális rendszerében – amelyet a francia oktatásügy testesít meg – az állami intézmények vallási semlegessége a válasz az új közösségek öndefiníciós kísérleteire. Ezért minden intézményes öndefiníció illegitim, és az egyre pluralizálódó kulturális szférában valósítható csak meg (kulturális autonómia, Európa nyelvi és kulturális sokszínűsége). Az

állami oktatásnak azonban hivatalosan egységesnek kell maradnia, mivel ez az állami lét egyik kifejeződése.

Az egyházak és vallási közösségek oktatási szerepe ebben a légkörben perifériára szorul, nem hivatalossá válik, sőt esetleg radikalizálódik is. Radikalizálódása pedig egybeeshet a „civilizációk összecsapásával”, magyarul: olyan radikális csoportok megjelenésével, akik vallási csoportokként igyekeznek politizálni. A vallási felekezetek oktatási szerepvállalását ilyenformán politikai szándékok motiválják, és a vallási felekezetek az oktatási szintérről a politikai fórumaira lépnek át (mint ezt a vallási jelképek iskolai használatáról folytatott viták is mutatják).

A másik válasz, mint már említettük, az interkulturális nevelés lenne. Az elmúlt évtizedben Európa egyes országaiba olyan mérvű lett a bevándorlás, hogy az egykor hivatalos (keresztény) állami ünnepeket többé nem ülik meg, a munkaidőt a banki nyitvatartás és működés határozza meg. Ez azt jelenti, hogy a társadalom kulturális identitása az őt alkotó csoportok identitásaira esik szét, miközben az egységesülő gazdaság és annak nyomán a politikai és a szociális ellátó rendszerek veszik át a társadalmi integrálás szerepét. Ilyen közegben az interkulturális nevelés annyit jelent, hogy a különböző vallási, kulturális és nyelvi közösségek saját normáik szerint (saját tanításaik alapján) határozzák meg magukat és az újabb nemzedékeket. A hivatalos nevelésfilozófia és oktatáspolitikai pedig igyekszik a kulturális minimumot biztosítani ahhoz, hogy a társadalmi kommunikáció fennmaradjon.

A vallási felekezetek oktatási szerepvállalása ebben a politikai légkörben nő meg. Az oktatási rendszer azáltal pluralizálódik, hogy újabb és újabb közösségek vonódnak be, amelyek vallási felekezetként határozzák meg magukat, és oktatási jogokat is követelnek. Az interkulturális nevelés – és annak szószólói – valósággal versenyt futnak ezzel a növekvő pluralizálódással. Arra törekszenek, hogy kulturális és oktatási minimumaik segítségével fönntartsák a párbeszédet az eltérő vallási hagyományú és ideológiájú szervezetek között, és hogy koordinálják az oktatást mint állami szolgáltatást.

1990/2000 fordulóján ez az európai dilemma már a legmagasabb politikai szinteken is megfogalmazódik. Az alapvető értékekre gondolunk, amelyeket az Európai Unió az elfogadás előtt álló alkotmányának preambulumban megfogalmaz. A kereszténység bevétele és nevesítése az európai alkotmányba látszólag csupán szimbolikus jelentőségű. Vitája valójában sokkal távolabbra mutat. Azt a kérdést is fölveti, hogy *az Uniót alkotó államok akarnak-e védővámot húzni hagyományos vallásfelekezeteik köré, és hogy sikerül-e ez nekik. Egy ilyen szimbolikus – ámbár nagyon reális – védővám biztosíthatná az állam és az egyház (egyházak) mára kifejlődött szerepmegosztását az oktatásban is. Ha ilyen védővámot nem sikerül maguk köré húzni, a vallási közösségek szerepvállalása az oktatásban is versenyt támaszthat az állami szerepvállalással szemben (s nem utolsósorban egy hagyományosabb egyházi szerepvállalással szemben).*

Tizenhárom év után az *Educatio* ismét az egyházak oktatási szerepvállalásáról szól. Hogy sok idő eltelt az első szám óta, azt a témák kiválasztása és a tanulmányok hangvétele mutatja. Az elsővel összehasonlítva ebben a számban több a tényszerűség és az adatközlés, kevesebb az ideológiai vita és a politikai reflektáció. Már csak azért is, mert erről a kérdésről – az egyházi iskolákról és az egyházak oktatás szerepvállalásáról – az elmúlt évtizedben, különösen is az ezredfordulóhoz közeledve egyre több adatszerű kutatás kezdődött. Ma már többet és tényszerűbbet tudunk az egyházi iskolákról, mint egy évtizeddel ezelőtt – már csak azért is, mert volt idejük meggyökeresedni a társadalomban, és ezzel együtt oktatáskutatási témává is válni.

Az *Educatio* jelen számában – eltérően a tizenhárom évvel ezelőttitől – a szerzők és szerkesztők tényként, adottságként kezelik az egyházi iskolákat. A rendszerváltozás kezdetén ez még kiharcolandó (vagy elutasítandó) törekvés volt; mára konszolidált valóság lett belőle. Így kevesebb a vita is körülöttük, s ha van is vita, az is inkább szakmai, mintsem ideológiai.

Végül ebben az *Educatio*-számban nemcsak az epizodikus értesülések alapján ismerjük a különböző egyházi iskolák különböző funkcióját különböző oktatási rendszerekben, hanem a személyes tapasztalatok és szakszerű közlések szerint (a szám egyik szakmai-tudományos háttere egy a témával foglalkozó nemzetközi konferencia volt). Az elmúlt évtizedben új kutatók léptek be az oktatáskutatásba, akiknek az egyházi iskolák nem elsősorban elkötelezettséget jelentett (ha elkötelezettek voltak is), hanem társadalomkutatási tárgyat.

Azt jelenti-e mindez, hogy kevésbé fontos ma már az iskola és egyház téma, mint másfél évtizeddel ezelőtt volt? Nem kevésbé, hanem másként fontos. Távlatosabban és tágabb összefüggésekben látjuk az egyházak oktatási szerepvállalását Magyarországon, Közép-Európában és a kontinensünkön. Törvényszerűségeket látunk ott, ahol korábban csak egymással szembeszegülő politikai akaratokat láttunk. *Az olvasót pedig nem politikai állásfoglalásra akarjuk készíteni, hanem továbbgondolásra és további kutatásokra.*

KOZMA TAMÁS

IRODALOM

- Alkotmánybíróság 128/B/1995. számú határozata. AB Közlöny, IV. évf. No. 11. <http://www.mkab.hu/hu/hupage3.htm> [2005. jún. 13.]
- DRAHOS P. (1992) Katolikus iskolák az államosítás után. *Educatio* 1, 1: 26–33.
- HALÁSZ G. (1992) Társadalmi igények és vallásoktatás. *Educatio* 1, 1: 65–76.
- HUNTINGTON S. P. (2001) A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Budapest, Európa.
- Iskola és egyház (1992) *Educatio* 1, 1: 3–170.
- KOZMA T. (etal) (2005) *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*. Budapest, Új Mandátum.
- SÁSKA G. (2005) *A szocialista és a polgári nevelés alternatívái a XX. században Magyarországon*. Budapest, Felsőoktatási Kutató Intézet.
- The New Challenge in Intercultural Education 2005. www.coe.int/educ [2005. április 28.]
- TOMKA M. (1992) Vallás és iskola. *Educatio* 1, 1: 13–25.
- VERMEULEN H. & PERLMANN J. (eds) (2000) *Immigrants, Schooling and Social Mobility*. London, MacMillan, New York, St Martin's.
- Visszaperelt iskolák (1992) *Educatio* 1, 1: 77–108.